

Тендерні студії

Софія Філоненко

УДК 82-1/29

“ДАВНЯ ЛЕГЕНДА ОЖИВАЄ І ВБИВАЄ!” ГЕНДЕРНІ МОДЕЛІ ГОТИЧНОГО ДЕТЕКТИВУ В РОМАНАХ АНДРІЯ КОКОТЮХИ

У статті розглядається жанр готичного детективу, репрезентований двома творами сучасного українського письменника Андрія Кокотюхи: “Темна вода” і “Легенда про Безголового”. Зіставлено центральні образи героїв-слідчих: Віталія Мельника і Лариси Гайдук у гендерному аспекті. Розкривається колізія між ірраціональним досвідом та спробами його раціоналізувати як основа психологічного конфлікту детективів. У творах сполучаються гендерні схеми “крутого” детективу й готичного роману.

Ключові слова: масова література, готичний роман, “крутий” детектив, готичний детектив, слідчий, гендерні стереотипи.

Sofiya Filonenko. “The ancient legend comes back and kills!”: Gender models of Gothic detective in the novels by Andriy Kokotiukha

The article deals with gothic detective genre represented by two texts of a contemporary Ukrainian writer Andriy Kokotiukha: “The Dark Water” and “The Legend of the Headless”. The main characters, the detectives Vitaliy Melnyk and Larysa Gayduk, have been compared from the gender point of view. The collision between irrational experience and the attempts at its rationalization is defined here as the basis of the detective stories’ psychological conflict. The author argues that both novels combine the gender patterns of hard-boiled detective and the gothic fiction.

Key words: popular fiction, gothic romance, hard-boiled detective, gothic detective, detective, gender stereotypes.

Андрія Кокотюху можна без перебільшення назвати Лицарем сучасного українського детективу. Певно, жоден інший автор чи критик не доклав таких зусиль для утвердження цього жанру в масовому письменстві 1990–2000-х років. Він самотужки прагне заповнити цілу нішу популярної белетристики: 1) продукує один за одним захопливі, читабельні тексти; 2) систематично рецензує всі, хоча й нечисленні, вітчизняні книжкові новинки, які вкладаються в рамці гостросюжетної літератури¹; 3) уперто обороняє детектив, а разом з ним і все масове письменство від несправедливих закидів “високочолих” і просто літературних снобів – та мало не від усього світу. Така активність і затятість письменника не може не imponувати. А. Кокотюха – не лише популярний, відомий детективіст, він – справжній професійний автор, спроможний із гідною заздрості регулярністю видавати на-гора якісні тексти (О. Веремко-Бережний іронічно поіменував його “знаним текстарбайтером” [3]). Він залюбки експериментує з улюбленим жанром, розцвічуючи класичну формулу елементами трилера, нуару, готики. Серед творів А. Кокотюхи жанровою спільністю вирізняються два романи – “Темна вода” (2006) і “Легенда про Безголового” (2007). У них детективна інтрига майстерно доповнена готичною поетикою.

Детектив і готичний роман – споріднені жанри; власне, “mystery novel” – це відгалуження “gothic romance”. Жанри зближені зображенням таємниці, жадливіх злочинів, фігури демонізованого злотворця. Готичний антураж доволі

¹ Див. авторський проект “Кримінальне читиво” на сайті “Буквоїд”: <http://www.bukvoid.com.ua/criminal/>.

часто використовується в детективних романах: згадаймо для прикладу “Собаку Баскервілів” Артура Конан Дойля та “Десять негрят” Агати Крісті. Міксування обох жанрів – продуктивна формула для сучасного гостросюжетного твору. Цим і скористався А. Кокотюха, базувавши сюжети обох романів на національній готиці, похмурих сторінках української історії, фольклорі з демонологічними мотивами.

Ізраїльський учений Даніель Клугер твердить: “Детективний роман містить дві категорії, надзвичайно близькі одна одній, на перший погляд – замалим не синоніми, – Таємницю й Загадку” [див.: 6]. І в “Темній воді”, і в “Легенді про Безголового” на детективну загадку (серія вбивств) нашаровуються містичні таємниці: чудовисько Тихого Затону й безголовий привид, що блукає околицями зруйнованого замку Ржеутського. Таємниця допомагає згустити готичну, зловісно-похмуру атмосферу, навіяти на читача жах, відтворити напружене тривожне очікування, “саспенс”: “Таємниця завжди ірраціональна й містична. Таємниця – щось, що обпікає нас потойбічним холодом, що вкрите мерехтливою пеленою ірреального, що ховається, в підсумку, за межами нашого світу. Покров непроникний для звичайного зору, для сприйняття п’ятьма органами чуття, дарованими людині” [див.: 6].

Утім детектив не терпить ірраціонального: уся містика у фіналі має отримати винятково раціоналістичне пояснення. Так, у “Собаці Баскервілів” страховидний привид Грімпенської трясовини виявляється просто величезним псом, натертим фосфором. Детективна оповідь – це гімн логіці, інтелекту, розумовій активності героя-слідчого, що випробовується розв’язанням головоломної загадки. Як зазначив Абрам Вуліс у праці “Поетика детективу”, “аналітичний розмисел, заснований на повному знанні фактів, – ось шлях до пізнання істини, що його обирає сищик. Аналітичний розмисел – ось сила, яка організовує в детективі сюжет. Аналітичний розмисел – ось, по суті, стрижень детективу” [див.: 5]. За словами Михалка Скаліці, “будь-яка детективна оповідь – це міф про абсолютний характер позитивного наукового (методичного) мислення” [див.: 10]. Із цього погляду, жанри готичного роману й детективу протилежні: “Один упивається мороком та ірраціональністю, другий уславлює раціональність і здатність людини розв’язувати таємниці, що їй загрожують” (Джон Кавелті) [11, 330].

Коли йдеться про готичні жахи, то напруга детективного сюжету виникає через балансування на межі “вірю – не вірю”, “ірраціональне – раціональне”. Перед слідчим постає моторошна таємниця як спокуса – повірити в неї, перейнятися жахом, як пересічна людина, як поводяться всі інші персонажі твору. Він мусить, проте, зберегти тверезість мислення й самовладання, побачити за привидами й чудовиськами чийсь лихий задум, рукотворні “страшилки” й викрити злочинців.

Обидва згадані романи А. Кокотюхи будуються на описаному ефекті балансування. З єдиною, на наш погляд, суттєвою різницею: у “Легенді про Безголового” слідчим і оповідачем виступає жінка, адвокат Лариса Гайдук. Рецензенти твору одразу ж завважили прагнення письменника змалювати жіночу логіку: читацький інтерес, поміж іншим, викликає “спроба відтворити чоловіком хід думок у жіночій голові” (Дар’я Анцибор) [див.: 2]; “Є чоловіче бачення жіночих думок і занадто логічна жіноча поведінка, ніяких тобі вибриків...” (блог “Чтиво”) [див.: 9]. Такий прийом нетиповий для літератора, адже різновид детективної прози, який він послідовно розробляє, маркується скоріше як “чоловічий” (трилер, нуар, “hard-boiled”, кримінальний роман), на противагу, приміром, м’якому й затишному “жіночому”, “іронічному” детективу а Іа Хмелевська-Донцова-Устінова та ін. В інтерв’ю А. Кокотюха зізнається: “Загалом я подаю себе як автор “чоловічої” прози. Хотілося б мати однодумців

і читачів серед мужчин. Відразу ж уточню: мужчина – це не гора м'язів, а світоглядні речі, відчуття, манера поведінки, спосіб мислення, спосіб приймати рішення, шанобливе ставлення до жінки, алкоголь – у кожного свої набори чоловічих цінностей. До яких істерики, лінощі та рефлексії не належать” [див.: 1]. Цієї ж думки дотримуються критики: “Його проза демонстративно чоловіча”, – зауважив, зокрема, Анатолій Ульянов [див.: 4].

Образ чоловіка-слідчого, виведений у “Темній воді”, типовіший для романів А. Кокотюхи. А от у “Легенді про Безголового” письменник бавиться в гендерний експеримент, ставлячи жінку в центр детективно-готичного сюжету. У двох романах маємо подібні логічні загадки, подібні містичні таємниці й можемо завважити гендерну різницю в зображенні процесу розслідування серії злочинів – чоловіком у “Темній воді” й жінкою в “Легенді про Безголового”.

У першому творі головний герой – колишній опер “убійного відділу”, звільнений офіцер міліції Віталій Мельник, найнятий заможним чернігівським підприємцем Павлом Павловичем Зарубою розслідувати серію вбивств поблизу деснянської бази відпочинку “Метеор”. Оскільки злочини можуть завадити туристичному бізнесу багатія, то він підозрює самодіяльність невідомого конкурента. Кримінальна загадка ускладнюється містикою, пов'язаною із самим місцем дії – Тихим Затонем на Десні: там не знайти дна, там особлива темна вода, а головне – місце, за словами Заруби, “прокляте”, “погане”: “Люди кажуть, що в Тихому Затоні водиться нечиста сила. І чотири жертви – її рук справа...” [8, 27]. Отже, ведучи розслідування, герой неодмінно зіштовхуватиметься з містичними явищами, із діями начебто нечисті.

Віталій Мельник обраний підприємцем із-поміж інших кандидатур ще й тому, що має репутацію чоловіка, який “напролом пре” й “чорта не боїться” [8, 28]. Досвід колишнього офіцера міліції диктує йому, що будь-які на позір надприродні явища мають раціональні пояснення: “У переважній більшості історії, які спочатку видавалися породженням хворої уяви, набували цілком реалістичних ознак. А вся чортівня, нагороджена потенційними пацієнтами психлікарень, у результаті оперативної перевірки мала досить виразний кримінальний відтінок” [8, 17]. “...Я в чортів не вірю, чорт у людях сидить”, – наголошує детектив у розмові із Зарубою [8, 28].

На базі відпочинку Мельник працює під прикриттям, удаючи із себе найнятого охоронця. Статус приватного детектива дозволяє йому певну свободу дії і навіть несанкціоноване застосування зброї. Водночас Віталій, як колишній міліціонер, міцно пов'язаний із системою правоохоронних органів: і навичками оперативної роботи, і джерелами інформації, і корисними знайомствами. Поєднання двох статусів надає йому особливих переваг: він одночасно перебуває поза системою, позбавлений міліцейської рутини, добре мотивований фінансово, але користується можливостями органів юстиції. Загалом Мельник – персонаж, прикметний для романів А. Кокотюхи, близький до протагоністів “крутих” детективів. Він не герой-супермен, постать виразно деромантизована: “Він не був серед кращих оперів. Не хапав зірок із неба” [8, 10]. Віталій не байдужий до алкоголю, заводить легкі стосунки із жінками, часом встриє в бійки, хоч і не з власної ініціативи. Однак головна чеснота, на якій раз у раз наголошує автор, – це професійність слідчого: уміння “прокачати терпилу” (тобто систематизувати всю інформацію про жертву злочину), ретельність і педантизм у розслідуванні, “невміння відключатися повністю” від справ [8, 52], оперська інтуїція, яка, наприклад, допомагає одразу побачити “вуличну гопоту” [8, 60], “зграю” [8, 65] в компанії із чотирьох відпочивальників.

Під час розслідування випробовуються не лише його фахові здібності, сила, винахідливість, сміливість, а й здатність мислити раціонально, не

піддаватися містичному навіюванню. Це також істотна гендерна ознака, що описує “маскулінність” (за стереотипними уявленнями, чоловіки втілюють “ratio”, а жінки – “emotio”). Психологічний конфлікт виникає через зіткнення безпосереднього чуттєвого досвіду героя і спроби раціоналізувати його. Перебуваючи на Затоні, детектив бачить “щось” незбагненне, незрозуміле: “Мельнику не хотілося списувати все на нечисту силу, та ситуація складалася не на його користь – у темній воді справді щось плаває” [8, 170]; “Або він, Віталій Мельник, зовсім здурів, або в темній воді Тихого Затону справді живе *Щось*, чієму існуванню немає пояснення” [8, 190]. Герой спочатку вважає побачене “зоровими галюцинаціями”, пояснює дією алкоголю, шукає матеріалістичні подробиці: чудовисько тягло людину до води – отже, воно має фізичну природу. Однак думка про діяння нечистої сили так чи так присутня якщо не у свідомості, то в підсвідомості героя, і він жене підозри від себе, соромиться власних здогадок. Прямий вихід затамований страх опера знаходить у картині дивовижного сну – із русалками, вурдалаком і чудовиськом – охоронцем Затону, що його Мельник бачив, ночуючи біля озера разом із дідом Іваном. На емоції детектива впливає похмуро-готична атмосфера, яка оповиває його в хаті краєзнавця (погасле світло, “хімерні тіні”) і на самому Затоні.

Свідомість колишнього міліціонера опирається містичному навіюванню: він знає, що, як професіонал, “не має права” вірити в нечисть [8, 124], і формулює для себе основну дилему: “Лишається зробити правильний висновок: чи справді Тихий Затон – місце, де відбуваються різні небезпечні для людського життя аномалії, чи хтось, використовуючи народні повір’я в своїх, поки що невідомих інтересах, веде якусь свою, так само небезпечну для людського життя гру” [8, 125]. Витісняючи власний переляк, слідчий веде розслідування до кінця та знаходить відповідь і для детективної загадки, і для готичної таємниці.

Деякими сюжетними лініями й загальним антуражем “жахливого” роман “Темна вода” наближений до повісті А. Конан Дойля “Собака Баскервілів”. Насамперед це зазначено на обкладинці: “Новий роман Андрія Кокотюхи – це поєднання кращих традицій детективу і готичного роману. Це “Собака Баскервілів”, перекладена на сучасні українські реалії”. Крім того, цитата із британської класики передує тексту як епіграф: “Стережіться виходити на болота в нічний час, коли сили Зла діють безроздільно” [8, 3]. Утретє повість А. Конан Дойля та її екранізація згадані в тексті, уже як пряма паралель до подій, озвучена Зарубою: “Всяке може бути. Хтось може начитатися легенд знатних родів і оживити собаку Баскервілів. Читали книжку чи фільм дивилися? – Кіно. – Значить, зрозуміли моє порівняння. Ну, а хтось надто розумний може начитатися легенд та міфів рідного краю і так само за допомогою розвиненої уяви перетворити Тихий Затон на місце, де сконцентрована вся довколишня нечисть” [8, 32-33]. Справді, аналогічно до класичного твору, ірраціональні моменти сюжету в детективі за законом жанру дістають раціональне пояснення. Мотивом злочинів так само виявляється користь, розрахунок: підприємець прагне знайти збитий над озером за війни літак із золотим скарбом, для організації пошуків винаймає водолазів, які вбивають випадкових свідків, маскуючись під нечисту силу, щоб відвернути увагу сторонніх від пошуків.

Готична таємниця в “Темній воді” об’єднує два типи фольклорної оповіді – про “гиблі”, “нечисті”, “погані” місця і про заховані скарби. Отже, Затон у тексті А. Кокотюхи постає разом “пеклом”, тобто місцем смертоносним, і “раєм”, місцем, яке здатне принести величезне багатство Зарубі. Щоб отримати “райське блаженство”, тобто золото, підприємець мовби укладає угоду з дияволом. Заруба не замовляє вбивства, але покриває злочинців-водолазів,

знаючи, що вони не зупиняться, намагається за допомогою Віталія списати всі вбивства на “зграю” місцевих гопників.

Простежується пряма аналогія між героями “Темної води” й персонажами готичних романів: підприємець – “демонічний злочинець”, який полює за золотом (скарбом чи спадщиною), а слідчий Мельник співвідноситься зі шляхетним лицарем-рятівником, котрий діє в романі під маскою. У детективі сучасного автора так само, як і в класичній готиці, Зло залишається остаточно не знищеним: Віталій та його товариш, майор Скрипник з обласного міліцейського управління, не вільні заарештувати Зарубу та довести його вину в суді, а можуть хіба що при свідках “дати в морду” багатю, принизивши його. Однак недаремно, цілком у дусі готики, Мельник апелює до вищого правосуддя, нагадуючи підприємцю, де остаточно карається Зло: “...Не кожен суд проходить у судовому залі. Є інші суди, інші судді, інші прокурори” [8, 256].

Мотиви готичного роману наявні в історико-демонологічних розповідях краєзнавця діда Івана, частково фольклорних, частково домислених ним. Сама історія про поміщика Панька Козуба, психопата й садиста, який цькував людей собаками й топив непокірних в озері, нагадує сюжет роману про демонічного злочинця, котрий зводить невинних дівчат: “...Найбільше страждали молоді дівчата-кріпачки... <...> Частіше дівчата все ж таки намагалися опиратися. І тоді їхні скалічені тіла вірні слуги пана Козуба вивозили серед ночі до Тихого Затону. Там забавлялися з дівкою наостанок, а тоді топили у темній воді” [8, 118-119]. Відповідно до легенди, убивцю карають народні месники, а його привид стає старшим серед озерної нечисті. У сучасному ж сюжеті скривдженої дівчини, обов’язкової для готичного роману, немає – її заступає жіночий тип, поширений у “крутих детективах” і “нуарах”: фатальна красуня-спокусниця Ольга Воронцова, яка зваблює головного героя, але виявляється причетною до злочинів (будучи коханкою Заруби, колишня “Міс Чернігів” і фотомодель шпигувала за Мельником, доповідаючи про всі його дії бізнесменові).

Двоєвіття класичного готичного роману (світ раціональний / ірраціональний) дістає свіжу соціально-психологічну інтерпретацію в детективі А. Кокотюхи. У сучасному світі паралеллю жорстокій дійсності виступає ілюзорний світ медіа, які задурюють голови населенню дешевими сенсаціями й відволікають від серйозних політичних питань. Тому в романі слідчий виносить вирок журналістам, схильним вигадувати містичні історії: фантазія Владика Коротуна про “золотий літак” спокушає Зарубу розпочати його пошуки, що призводить до серії вбивств. Частково, хоч і не зумисно, винними у злочинах виявляються краєзнавці, які роздмухують громадський інтерес до демонів і “гиблих місць” (недаремно у сні Мельника дід Іван виявляється вурдалаком з іклами, батьком русалок, який викликає-вичаклює чудовисько з води Затону).

Сюжет роману “Легенда про Безголового” – це якоюсь мірою “повторення пройденого”, ще одне майстерне використання письменником ефектної та ефективної формули “детектив + готичний роман”. Такі повтори для популярної белетристики – цілком прийнятне явище, вони допомагають закріпити і примножити успіх творця масових текстів. Раніше ми означили цей твір як гендерний експеримент, пов’язаний із зображенням жінки в ролі слідчого. Можливо, А. Кокотюха піддався загальній тенденції бурхливого розвитку жіночого детективу, де відповідно до жанру головна героїня – це жінка, яка може бути й міліціонером (Настя Каменська), й аматоркою приватного розшуку (Даша Васильєва чи Євлампія Романова). У будь-якому разі жінка-детектив – тип маргінальний, адже її діяльність погано співвідноситься із законами патріархального суспільства: вона наче й не жінка, і не повноцінний слідчий у сприйнятті чоловіків.

Як і в попередньому тексті, героїня “Легенди про Безголового” Лариса Гайдук має подвійний статус. Вона – сищиця-аматорка, яка втягнулась у розслідування серійного злочину лише з цікавості, щоб розбавити рутину, розважитися після нудного життя й нудного розлучення з чоловіком. Водночас за фахом вона юрист, адвокат, має досвід роботи у правоохоронних органах; вона володіє інсайдерською інформацією, оскільки гостює в куми – слідчого прокуратури Тетяни Комарової, котрій доручено справу. Також як адвокат Лариса береться захищати підозрюваного у вбивствах рецидивіста Васю Хмару, тобто набуває офіційного статусу у процесі. Героїня нагадує протагоністок жіночих детективів своєю допитливістю, сміливістю, одчайдушністю, самостійним характером, маргінальним сімейним статусом – розлученої жінки без дітей, яка сама собі господиня.

Якщо в “Темній воді” Віталій Мельник, ведучи приватне розслідування, був спеціально найнятий для цієї мети, сприймався як центральна ланка слідства, то столична адвокатеса для міліції провінційного Подольська – зайва, випадкова людина, “темна конячка” [7, 53], “київська профура” [7, 129]. Лариса Гайдук і сама усвідомлює, що мимоволі втяглася не у свою справу просто з цікавості: “Причому я навіть не палаю бажанням бути якимось боком причетною до такої страшної історії. Тільки це все одно сталося, і я вже точно нікуди не поїду. Принаймні, кілька найближчих днів” [7, 23-24]; навіть сердиться сама на себе: “Ні, правда, тільки я можу в таке влізти. Ну хто б міг подумати, що замість того, аби спокійно відсипатися подалі від столиці і колишнього чоловіка, я буду адвокатом п’яного рецидивіста?..” [7, 52].

Через ці обставини героїня позбавлена кредиту довіри в офіційних слідчих, які вбачають у її інтересі до резонансної серії злочинів лише бажання попідаритися на сенсації, дати поживу для телевізійників. Місцеві міліціонери намагаються раз у раз спекатися настирної адвокатеси, закликають її не пхати носа в чужу справу. Для них вона – “повна ідіотка” [7, 38-39], “клінічна дура” [7, 205]. Однак зневажливе ставлення чимдужче розпалює уяву героїні та загострює її прагнення довести свою фаховість чоловікам-слідчим.

Подібно до “Темної води”, раціональність детектива перевіряється містикією. Кількаразово героїня бачить на власні очі безголового привида на руїнах палацу Ржеутського й мусить пояснювати собі це видіння: “...Мої думки більше займало побачене вночі на руїнах. Безголовий привид існує або я повністю з’їхала з глузду” [7, 124]. Однак психологічний конфлікт ускладнюється в цьому романі тим, що Лариса не може розповісти про власний ірраціональний досвід навіть близьким людям: вона боїться, що її висміють, сприймуть історію, як “казочки діда Панаса”, а кума “покрутить біля скроні”: “...Мої аргументи не приймуть навіть ті, хто мені довіряє” [7, 128-129]. З одного боку, героїню розпирає бажання розплутати загадку самотужки і втерти носа всім місцевим слідчим, із другого – знову побачивши Безголового, Лариса усвідомлює, що не здатна сама дати раду з фактами: “Це справді дуже важливо, а сама я з цим не впораюсь” [7, 155].

Справжнім помічником детектива виступає місцевий опер Стасик Жихар. Він якраз утілює типового героя-чоловіка з романів А. Кокотюхи: “розхристаний” [7, 27], “типовий роздубай” [7, 74], але “ментом народився” [7, 28], має добру репутацію: “Всі знають: один Жихар двох вартий” [7, 31]. Опер любить свій фах і не погоджується перейти на комерційну роботу навіть за великі гроші. Легковажний, неприкаяний, нечупарний у звичайному житті, він серйозний у справі, нагадує “хорта, що взяв слід” [7, 113]. Як тип Жихар має максимально маскулітні риси: він здається велетнем, любить попоїсти й випити (самогонку він, за дотепним спостереженням Лариси, “хлобиснув” [7, 31]), колишній

десантник із загрозливою зовнішністю та дитячою посмішкою: “Правда, оця добродушна посмішка спростила його, зробила якимось ніби іграшковим. Тобто, все оце – голена голова, фікса, щетина, наколка, богатирський зріст та загальна неохайність, – у комплексі виглядали маскарадом, карнавалом, різдвяним вертепом. І все воно, за винятком посмішки, було елементом такої собі ролі, машкарою, відвертим лицедійством” [7, 29]. Методи, якими діє Стасик, його безцеремонна поведінка нагадують “манери кавалериста-чапаєвця” [7, 79]. Навіть дізнавшись про привида, хлопець прагне стріляти в нього, влаштувати облаву зі спецназом, викурити з підземелля.

Якщо вже в детективі присутній улюблений тип письменника – “крутий парубок”, то логічно передбачити, що він якщо не стане в романі головним героєм, то буде суттєво “перетягувати ковдру” на себе від героїні. Фактично справжнє слідство герої ведуть удвох: Жихар забезпечує, так би мовити, “акційну” його складову: стрільянина, затримання підозрюваного, допити, огляд місця злочину, а Лариса – психологічну: вона шукає глибинні мотиви злочинів, не боїться пов’язати давні легенди з теперішнім криміналом, намагається знайти правильні підходи до свідків. Недаремно самій слідчій їхня пара нагадує відмінницю й хулігана, прикріпленого до неї для перевиховання. Однак без допомоги чоловіка-партнера адвоката як детектив безпорадна. У “Темній воді” Мельник діє абсолютно самостійно, не бажає ділитися ні з ким інформацією, “перетравлює” сам усі містичні візії. У другому романі Лариса звертається саме до Стасика, щоб він пояснив їй суть побаченого видива. Відчувається, що матеріалістичні переконання героїні похитнулися під впливом страхіття: “Хто – він? Ми бачили людину? – Не знаю, – чесно зізналася я. – Якщо це справді щось потойбічне, то воно... Навіть боюся щось неправильно сказати... – Ти віриш у те, що ця примара з того світу? Тільки чесно? – я промовчала, і Жихар розцінив моє бажання щось коментувати абсолютно правильно. – Варіант перший: оптичний ефект, ніким не вивчений та не досліджений. Такого теж не буває. Значить, з нами тут хтось грається...”; “...Я ще не зібралася з думками. Можливо, доведеться переглядати деякі свої погляди” [7, 161].

Інтертекстом роману “Легенда про Безголового” виступає твір Майн Ріда “Вершник без голови”. До нього апелює Тетяна Комарова, обговорюючи з Ларисою побаченого привида. Працівниця прокуратури нагадує збентеженій гості про те, що таємниця вершника у класичному романі дістала реалістичне пояснення без жодної містики. Ця аналогія допомагає героїні позбутися ірраціонального жаху і проаналізувати ситуацію тверезо.

Лариса болісно сприймає спроби міліції відсторонити її од захопливого слідства, переживає самотність і “непотрібність” [7, 183], тому схильна до необачності, бездумного ризику, щоб довести свою правоту й незалежність. Героїні здається, що її недооцінюють саме як жінку: “Чому всі мені чогось не радять робити? Світ належить чоловікам, а ви, баби, не рипайтеся? Діти, кухня, церква – чи як там? Перетопчуться!” [7, 187]. Уночі, під час лютої негоди, вона сама йде на руїни замку, щоб іще раз побачити Безголового, але стає об’єктом нападу психічно хворого злочинця. Із детектива героїня вмиль перетворюється на жертву, утілюючи в цьому епізоді тип “діви в біді”, прикметний для готичного роману. У критичній ситуації Лариса благає про допомогу чоловіка-опера.

Водночас саме героїня доводить розслідування до логічного завершення, тому що шукає психологічно точні мотивації злочину. Вона спроможна, “як жінка жінку”, зрозуміти Лізу, колишню дружину й теперішню кохану Бондаря, організатора злочинів: “...Є одна обставина, яку чоловіки не зрозуміють ніколи: навіть найбільш товстошкірим, розчарованим у всьому цинічним жінкам у

певний момент перестає вистачати лише безбідного існування біля людини, до якої не відчуваєш нічого. Будь-якій жінці потрібне Велике Кохання” [7, 246]. Так само вона за давнім учинком Лізи, яка залишила темношкіре немовля в пологовому будинку, здатна побачити безсердечну натуру: мати, яка може відмовитися від своєї дитини, зважиться на все, навіть замовити вбивство чоловіка. Лариса, хіба що доволі пізно, але все ж таки проникає у психологію Бондаря, директора подільського музею, угадавши в чоловікові фанатика, ображеного на все людство, яке, мовляв, краде його славу. Залучивши й логіку, і суто жіночу інтуїцію, героїня доходить слушних висновків. Прикметно, що саме їй злочинець уже після арешту із власної ініціативи відкриває всі нюанси своїх дій, визнаючи жінку за рівного суперника, ба навіть вибачаючись за заподіяну шкоду. Але Лариса через власний авантюризм, брак досвіду оперативної роботи легко потрапляє в пастки злочинців, не може захистити сама себе, потребуючи допомоги чоловіка.

На сучасний детектив накладається гендерна схема готичного роману: демонічний злочинець (фанатик-краєзнавець), допитлива й беззахисна дівчина, якій загрожує небезпека (Лариса), лицар-рятівник (Жихар). А. Кокотюха віртуозно вплітає в оповідь готичні топоси: руїни стародавнього замку, оповиті моторошними легендами (“будинок-привид”), Безголовий, який шукає голову й відтинає її шаблюкою випадковим подорожнім, підземелля-лабіринт, що асоціюється із пащею чудовиська та лабіринтом Мінотавра. Як і в “Темній воді”, готичні мотиви переснують давні легенди, де роповідається про вельможного пана Вітольда Ржеутського, котрий викрадав місцевих дівчат-кріпачок: “Спочатку той забавлявся з полонянкою, а потім так само кидав у лабіринт, де бранка кілька днів лишалася сам на сам із щурами, голодна, згвалтована, побита, в подертому одязі. Потім її знову приводили в панські покої, годували і гра починалася спочатку. Коли чергова полонянка набридала, її так само тихцем убивали” [7, 89]. Видіння замордованих дівчат у довгих сорочках із розпущеним волоссям являється Ларисі в підземеллі, під час сну-забуття. Отже, вимальовується паралель між нещасними кріпачками зі старовинної легенди і самою жінкою-слідчим із теперішнього часу. Хоча героїня не здається, бореться із непритомністю, уперто шукає вихід із лабіринту і проколупує отвір у стелі ще до того, як її знаходять. Як на героїню готики, Лариса все ж таки надто сучасна, активна, незалежна.

У романі, де оповідачкою й головною героїнею є жінка, А. Кокотюха дозволив собі любовно-романтичну лінію, яка теж дещо наближає твір до модних рожево-чорних опусів у стилі Тетяни Устінової. Паралельно центральній сюжетній лінії накреслюється історія стосунків Лариси і Стаса, яка навіть завершується хепі-ендом: із лікарні Жихар перевозить Ларису до свого будинку під нагляд матері. У романі наявні жіночі рефлексії героїні над невдалим заміжжям, час від часу вона прохоплюється, чим саме приваблює її “розхристаний” опер (йому цікавий сам процес слідства, а не тільки результат). Однак любовна лінія в жодному разі не витісняє детективну, а радше робить психологічно опуклішими характери героїв.

Таким чином, зіставлення обох текстів із погляду репрезентації гендеру дає змогу дійти певних висновків. У романі “Темна вода” чоловік-слідчий доводить своє вміння мислити раціонально, не піддаючись містичним спокусам, діяти рішучо і йти в розслідуванні до кінця, не приймаючи нав’язаної “правди”. Він викриває злочинців – організаторів і виконавців, засуджує причетних осіб, висловлює їм соціальний вирок. Готична таємниця поступається перед світлом чоловічого розуму. У “жіночій” версії готичного детективу – “Легенді про Безголового” – провідну колізію визначає прагнення жінки перевернути на себе

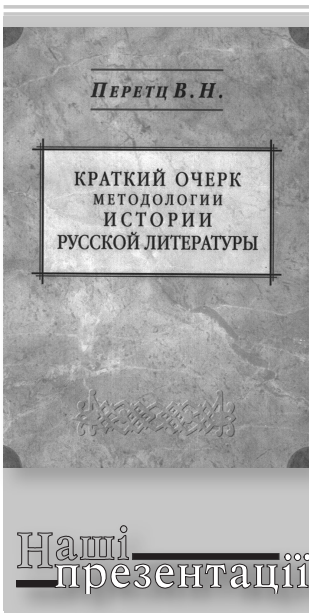
функції слідства, що негативно сприймається чоловіками, і неспроможність героїні впоратися з викриттям і переслідуванням зловмисників, її стрімка віктимізація. Благополучну розв'язку в детективі все ж таки забезпечують чоловіки. Успіху в розслідуванні досягає “андрогінна” пара детективів: Лариса Гайдук і Стас Жихар, їхні найкращі професійні та людські чесноти взаємодоповнюють. Хоча другий готичний детектив надто далекий від жіночої, а тим паче феміністичної версії цього жанру, усе ж гендерне експериментування Андрія Кокотюхи, вочевидь, нав'яне духом часу й тенденцією до оновлення детективної прози.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрій Кокотюха*: “Читаць та його потреби – понад усе” / Володимир Коскін // *Українська літературна газета*. – 2010. – № 10 (16) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litgazeta.com.ua/node/691>.
2. *Анцибор Д.* Андрій Кокотюха, “Легенда про Безголового”: про вплив казок і жіночу логіку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sumno.com/article/andrij-kokotyuha-legend-pro-bezgolovogo-pro-vplyv>.
3. *Веремко-Бережний О.* Хто у світі найстрашніший // *Дзеркало* тижня. – 2009. – № 40 (768) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3680/67470>.
4. *Відгуки* про творчість Андрія Кокотюхи // *Літературна студія* Сергія Чернецкого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://literary-studio.profforum.ru/forum-f11/tema-t491.htm>.
5. *Вулс А.* Поэтика детектива [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://littera.websib.ru/volsky/text.htm?236>.
6. *Клувер Д.* Баскервильская мистерия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukamina.com/books/baskervil.html>.
7. *Кокотюха А.* Легенда про Безголового: Роман. – К.: Нора-Друк, 2007. – 284 с.
8. *Кокотюха А.* Темна вода: Роман. – К.: Нора-друк, 2006. – 260 с.
9. *Пострадянський детектив*: Андрій Кокотюха, Легенда про Безголового // Блог “Чтиво” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reading.blox.ua/2008/05/Postradyanskij-detektiv-Andrij-Kokotyuha-Legenda.html>.
10. *Скалицьки М.* Феномен детектива (К вопросу о своеобразии детективного повествования) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://littera.websib.ru/volsky/text.htm?505>.
11. *Cawelti, John G.* Adventure, Mystery, and Romance: Formula Stories as Art and Popular Culture. – Chicago: Chicago University Press, 1977. – 344 p.

Отримано 5 жовтня 2010 р.

м. Бердянськ

Перець В. Н. Краткий очерк методологии истории русской литературы: Пособие и справочник для преподавателей, студентов и для самообразования / Предисловия С. К. Росовецкого, А. Н. Дмитриева. – М.: Гос. публ. ист. б-ка России, 1910. – 246 с.

До нас нарешті повернулася книжка дійсного члена ВУАН В. М. Перетца (1870–1935), перше повніше видання якої з'явилося в Києві 1914 року.

Надрукований у голодному Петрограді малим накладом і на крихкому жовтому папері, “Краткий очерк...” обґрунтував висунути В. М. Перетцом іще 1905 р. в Україні ідею формалізму й викладав засади справді наукового “філологічного методу”. Академік В. М. Перець був репресований за спротив реформуванню комуністами ВУАН і АН СРСР, а його книжка, спалювана та обікрадена корифеями марксистсько-ленінського літературознавства, зберігає й дотепер своє теоретико-методологічне значення.

С.Р.